

Till barn- och äldreminister Maria Larsson och ledamöterna i Riksdagens Socialutskott

Den 13 november 2013

I ansökningarna om upprättelse för övergrepp och försummelser i samhällsvården får 43 procent avslag från Ersättningsnämnden – en upprättelse som var tänkt att vägledas av ett barnperspektiv. Övergreppen skedde när samhället, inte sällan med tvång, hade trätt in som förälder. Samhället har haft ett större och mer preciserat ansvar för dessa barn än för andra. Är det då rimligt att avslag motiveras med att personal eller fosterföräldrar inte kände till övergrepp som skedde i hemmet? Är det rimligt att avslag motiveras med att aga var normalt när det saknas forskning som styrker detta och viss aga faktiskt var förbjuden? Vi kräver att ansvariga politiker gör en översyn av rättsläget och ställer sig frågan: var det detta vi ville med upprättelseprocessen?

Sverige är ett av flera länder som har inlett en upprättelseprocess för att gottgöra människor som vanvårdats i samhällsvården av barn och unga. Under upprättelseceremonin som hölls i Stockholms stadshus den 21 november 2011 bad riksdagens talman de vanvårdade kollektivt om ursäkt å det svenska samhällets vägnar. Det var en ursäkt utan förbehåll. Talmannen underströk att vanvården var en skam för Sverige. För många framstod denna ursäkt som ett steg i upprättelseprocessen. I ett nästa steg skulle staten be enskilda om ursäkt genom en ekonomisk ersättning som skulle fungera som ett ”tydligt erkännande av de drabbade som individer och deras lidande.”¹ Men så verkar det inte ha blivit utifrån det vi vet om de ansökningar om ersättning som hittills behandlats.

Det visar sig att 43 procent av dem som ansöker om den statliga ersättningen får avslag av Ersättningsnämnden.² I en internationell jämförelse är detta en förfärande hög siffra.³ Vi – utredare och experter i Vanvårdsutredningen, experter i Upprättelseutredningen, representanter från barnorganisationer samt universitetsforskare - ifrågasätter det rimliga i att så många får avslag. Vi vill uppmärksamma att regeringens proposition⁴, som ligger till grund för den lagstiftning som Ersättningsnämnden har utgå ifrån, avviker från såväl Vanvårdsutredningens som Upprättelseutredningens bedömningar och förslag utan att det markerats i propositionstexten. Regeringen och de oppositionspartier som stod bakom ramöverenskommelsen om en ekonomisk ersättning måste kritiskt ställa sig frågan om hur en ersättning som syftade till att ge enskilda upprättelse, nu kommit att upplevas som ännu ett svek av många.⁵ Vi uppmanar

¹ SOU 2011:9, s. 107.

² Beräkning baserad på uppgifter om beviljaden och avslag från Ersättningsnämndens hemsida, den 28 oktober 2013, se <http://www.ersattningsnamnden.se/aktuellt>.

³ På Irland hade man i slutet av december 2012 handlagt 15 397 ansökningar. 7 % hade fått avslag eller dragit tillbaka sin ansökan. En kartläggning av de norska kommunala oppreisningsärendena år 2009 visade att 22 % inte fick ersättning. Se Newsletter December 2012, Residential Institutions Redress Board, Monday 24th December 2012; Pettersen K-S, *Kommunale oppreisningsordninger for tidligere barnevernsbarn: resultater fra en kartleggingsstudie*, Oslo: Universitetet i Oslo 2010, s. 46.

⁴ Prop. 2011/12:160, Ersättning av staten till personer som utsatts för övergrepp eller försummelser i samhällsvården.

⁵ Se exempelvis den artikelserie om Ersättningsnämndens arbete som har publicerats i tidningen *ETC Malmö* den 1 november 2013, 25 oktober 2013, 4 oktober 2013 samt nyhetsinslag i TV4 13-23 oktober 2013.

riksdagsledamöterna som stått bakom detta beslut att vidta åtgärder för att komma till rätta med problemen.

I denna skrivelse identifierar vi problem som har varit osynliga i debatten om ersättningarna. Tidigare kritisk debatt har uppmärksammat exkludering av de som utsattes för vanvård efter 1980, de så kallade privatplaceringarna och att ersättningarna inte omfattar finska krigsbarn. Det är angeläget att dessa frågor fortsätter att diskuteras. Men det är inte främst av dessa anledningar som sökande nu får avslag.⁶ Med den här skrivelsen vill vi belysa andra viktiga frågor som fått betydelse för avslagen. Vi visar att lagens formuleringar "vanvård av allvarlig art" samt "i samband med vården" tolkas oerhört snävt. Formuleringarna har förändrat innebörd från utredningarna till regeringens proposition. Möjligheterna att bevilja ersättning har därmed begränsats. Detta uppseendeväckande förhållande uppmärksammades inte i riksdagsdebatten. Där antogs lagen trots att förutsättningarna att få ersättning i grunden hade förändrats från utredningarnas förslag till propositionen.

I samband med vården

Enligt lag (2012:663) om ersättning på grund av övergrepp eller försummelser i samhällsvården av barn och unga i vissa fall, har den som varit omhändertagen för samhällsvård under perioden 1920-1980 och utsatts för sådana övergrepp eller försummelser som är av allvarlig art i samband med vården rätt till ersättning. Upprättelseutredningen skrev:

"Kravet på samband är emellertid inte samma sak som att övergreppet eller försummelsen måste ha skett i vården för att ersättning ska kunna lämnas. Även andra övergrepp än sådana som begåtts av fosterföräldrarna i hemmet eller av vårdpersonalen på institutionen kan därmed omfattas av möjligheten till ersättning. Exempelvis bör övergrepp som begåtts av fosterföräldrarnas biologiska barn normalt bedömas ha samband med vården. Även övergrepp av andra barn på institution där barnet var placerat bör räknas hit."⁷

Det är på denna punkt regeringen i sin proposition gör ett tillägg som förändrar innebörden i motiven för kompensation dramatiskt. I propositionen står:

"Om t.ex. fosterföräldrarna tagit det ansvar som normalt kan förväntas men barnet ändå utsatts för övergrepp eller försummelser utan deras vetskap av t.ex. en släkting eller en anlitad hantverkare kan det däremot inte anses ha skett i samband med vården."⁸

Det innebär att den som blivit utsatt för övergrepp i fosterhem eller på barnhem nekas ersättning om det inte går att visa att vårdpersonal eller fosterföräldrar kände till och accepterade övergreppen. Journalisten Linnea Nilsson på tidningen *ETC Malmö* har granskat ett hundratal beslut från Ersättningsnämnden. Nilsson fann då bl.a. en flicka som tvingades till samlag 5-6 gånger av en inneboende i fosterhemmet. Hon får idag inte ersättning eftersom det inte går att visa att

⁶ Nilsson L, "Många fosterbarn nekas ersättning", i *ETC Malmö* den 4 oktober 2013. Se <http://malmo.etc.se/nyhet/manga-fosterhemsbarn-nekas-ersattning>

⁷ SOU 2011:9, s. 152.

⁸ Prop 2011/12:160, s. 20.

fosterföräldrarna kände till övergreppen. En annan flicka har utsatts för sexuella övergrepp av fosterfaderns bror. Inte heller hon får ersättning. En pojke, också han utsatt för sexuella övergrepp av fosterfaderns bror, nekas ersättning med hänvisning till att fosterföräldrarna antas varit ovetande om övergreppen.⁹ Utgångspunkten är alltså ett vuxenperspektiv på ersättningsfrågan, dvs om de ansvariga vuxna känt till hur barnen hade det. Man bortser därmed från att de hade ansvar tillsammans med de inspekterande myndigheterna - ett ansvar som varit tydligt uttryckt i lagar och förordningar. Omvänt borde utgångspunkten varit barnets situation och konsekvenserna för barnets utveckling. Vi återkommer till det nedan. Men låt oss redan nu ställa frågan: är detta att värna ett barnperspektiv: att bortse från det som skett om det kan antas att vuxenvärlden inte kände till det? Skulle vi acceptera samma sätt att värdera den mobbing, sexuellt utnyttjande, våld mot barn som förekommer idag?

Vanvård av allvarlig art

Hur vi idag ska definiera vad som utgjorde vanvård i en förfluten tid har varit ständiga utmaningar för utredningar som arbetat med vanvårdsfrågan. Härom finns utförliga resonemang i såväl Vanvårdsutredningen som i Upprättelseutredningen. Regeringen har i sin proposition valt att bortse från dessa och antagit en definition som i flera avseenden skiljer sig från utredningarnas förslag. Låt oss beskriva hur denna definition etablerades.

Efter flera fruktlösa försök att skapa en definition av vanvård som relaterade till synen på barnuppfostran vid olika tider, drog Vanvårdsutredningen slutsatsen att ett barns lidande och utsatthet inte låter sig definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande.¹⁰ Istället användes FN:s barnkonvention för att ringa in begreppet vanvård i Vanvårdsutredningen.

I Upprättelseutredningen introducerades formuleringen "vanvård av allvarlig art" för att göra skillnad mellan vanvård och ersättningsberättigad vanvård.¹¹ Bakom uttrycket "av allvarlig art" fanns ett långt resonemang i Upprättelseutredningen, där det bland annat sägs:

"Vanvårdsutredningen har i sitt delbetänkande påtalat att ett barns lidande och utsatthet inte låter sig definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande. Utredningen ställer sig bakom denna inställning. Bedömningen av vad som ska kunna ge rätt till ersättning bör därför inte heller vara knuten till gränsen för vad som var straffbart eller tillåtet vid tidpunkten för händelsen. I stället bör bedömningen utgå från ett barnperspektiv, där särskild vikt läggs vid risken för skada...

[...]

Frågan om övergreppet eller försummelsen har varit av allvarlig art ska utifrån ett barnperspektiv bedömas med hänsyn till samtliga omständigheter vid tidpunkten för händelsen. Särskild vikt ska läggas vid om övergreppet eller försummelsen har medfört

⁹ Nilsson L, "Ingen ersättning trots våldtäkt och misshandel", i *ETC Malmö* den 25 oktober 2013, se <http://malmo.etc.se/nyhet/ingen-ersattning-trots-valdtakt-och-misshandel>.

¹⁰ SOU 2009:99, s. 117, 123.

¹¹ SOU 2011:9, s. 142.

en påtaglig risk för att barnets eller den unges hälsa eller utveckling allvarligt skadas.”¹²

Alltså ansåg Upprättelseutredningen att det som barnen varit med om måste förstås i sitt historiska sammanhang. Men avgörande för beslut om ersättning skulle vara vilka konsekvenser vanvården kunde tänkas få för barnens hälsa och utveckling, oberoende av hur man i omgivningen uppfattade det skedda när det inträffade. Allt skulle i stället ses utifrån det vanvårdade barnets perspektiv. Regeringen och riksdagsbeslutet har släppt denna betoning av barnperspektivet. Definitionen från Upprättelseutredningen saknas helt i regeringens proposition. Istället har regeringen förstärkt skrivningarna om att bedömningen ska ta hänsyn till förhållandena vid tidpunkten för händelserna. Därmed förändrar man innebörden i tolkningen av det historiska sammanhanget.¹³ Regeringen (propositionen) menar att ersättning inte ska utgå om barnet behandlats på ett sätt som vi nu uppfattar som vanvård men som förr ansågs tämligen ”normalt”. Oss veterligen, har inget annat land som infört ekonomisk ersättning för de drabbade definierat vanvård i relation till vad som var att anse som ”normalt”.¹⁴

I en artikel på DN Debatt visar barndomshistorikerna Bengt Sandin och Johanna Sköld hur problematiskt ett sådant resonemang är.¹⁵ Det saknas forskning som kan ge stöd för vad som var en ”normal” uppfostran i Sverige med utgångspunkt från hur barn i allmänhet faktiskt har behandlats, t.ex. under 1940-talet. Det finns heller ingen forskning som ger stöd för att kränkande behandling var mindre skadlig för barn förr. Däremot har forskning visat att sexuella, fysiska och emotionella övergrepp och försummelser i barndomen har påtagliga långsiktiga konsekvenser. Riskerna för barns hälsa och utveckling är numera väl kända.¹⁶ Detta började uppmärksammas redan på 1930- och 40-talen. I samtiden fanns tydliga riktlinjer för hur samhällsvårdade barn skulle behandlas. I föreskrifter, handböcker och t.o.m. lagtexter befästes normaliteten – den innehöll inte någon uppmuntran till att kroppsligt bestraffa eller kränka barn, tvärtom. Redan 1948 förbjöd Socialstyrelsen kroppslig bestraffning och flera andra former av kränkande behandling på barnhemmen. Om just tvångsduschning uttryckte sig Socialstyrelsen så här 1948:

”Tvångsduschning – en metod som väl endast tillgripes av mycket inkompetenta, ja, sadistiska personer – kan skapa en för lång framtid bestående olust eller fruktan för bad och duschning.”¹⁷

Ändå skrev regeringen i sin proposition år 2012, utan att hänvisa till forskning eller lagregler:

¹² SOU 2011:9, s. 144f.

¹³ Prop. 2011/12:160, s. 21-26.

¹⁴ Se t.ex. Innstilling til Stortinget frå familie-, kultur- og administrasjonskomiteen (Innst.S. nr. 217 - 2004 – 2005), s. 8.

¹⁵ Sandin B & Sköld J, ”Vanvårdade nekas pengar trots förbjuden bestraffning”, DN den 28 oktober 2013, se <http://www.dn.se/debatt/vanvardade-nekas-pengar-trots-forbjuden-bestraftning/>

¹⁶ Norman R, Byamba M, De R, Butchart A, Scott J. ”The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse and neglect. A systematic review and meta-analysis”. *PLOS Medicine* 2012;9(11):e1001349; Janson S. ”Barn som lever med våld i hemmet” i *Att fråga om våldsutsatthet som en del i anamnesen*. Uppsala 2010, NCK-rapport 2010:4, s. 173-180.

¹⁷ Socialstyrelsens Råd och anvisningar 1948:49, s. 11.

”Att exempelvis få lägga sig utan kvällsmat eller duscha i kallt vatten för att man varit för livlig har inte varit ovanliga bestraffningar och får i många fall anses överensstämma med värderingarna i samhället vid tiden.”¹⁸

Hur vet regeringen detta? Det är orimligt att en proposition som bygger på spekulationer och sakfel ska få ligga till grund för vem som beviljas ersättning eller ej. Konsekvenserna ser vi nu när människor träder fram i nyhetsmedia och berättar att de har fått avslag på sin begäran om enskild upprättelse och ersättning, med hänvisning till att nämnden gör bedömningen att aga och barnarbete som innebar skolförsummelse var generellt förekommande erfarenheter för alla barn på 1930-, 40- och 50-talen – avslag som nämnden finner stöd för i en snabbt tillkommen proposition.¹⁹ Vi vill påminna om att Ersättningsnämndens beslut inte är överklagbara, att de berörda rättssökande är sårbara och att detta är rättsliga beslut av stort symbolvärde. Det är också viktigt att komma ihåg att de personer som söker ersättning inte har haft en uppväxt som barn i allmänhet. De var omhändertagna av samhället och placerade i fosterhem eller på barnhem, ofta genom direkt eller indirekt tvång. Upprättelseprocessen handlar inte om att granska enskilda personers brott mot barn, utan om att uppmärksamma att samhället, som gjorde distinkta utfästelser om hur barnen skulle behandlas, har svikit sina åtaganden.

Regeringen framhåller i sin proposition vikten av att anlägga ett barnperspektiv: ”Den omständigheten att det rör sig om barn som dessutom befunnit sig i en utsatt situation gör det särskilt viktigt med ett barnperspektiv i bedömningen av vad som utgjort övergrepp eller försummelse av allvarlig art.”²⁰ Men var finns barnperspektivet? Hur ser egentligen regeringens och den beslutande riksdagens version av barnperspektivet ut när man har skapat ett regelsystem som osynliggör barnens erfarenheter och skyddar de vuxna och myndigheterna från ansvar?

Undertecknat av:

Maria Andersson Vogel, fil.dr. i Socialt arbete, Stockholms universitet

Henry Ascher, professor i folkhälsovetenskap, överläkare i barnmedicin, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet

Lars Asklund, 1:e arkivarie, Stockholms stadsarkiv samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen

Rasool Awla, doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Thom Axelsson, lektor, Fakulteten för lärande och samhälle, Malmö Högskola

Lotta Berg Eklundh, fil lic, FoU Nordost, Danderyd

Martin Bergström, docent, Socialhögskolan, Lunds universitet

Lars Brännström, docent, Institutet för social forskning, Stockholms universitet

¹⁸ Prop. 2011/12:160, s. 23.

¹⁹ Nilsson L, ”Många fosterbarn nekas ersättning”, i *ETC Malmö* den 4 oktober 2013. Se <http://malmo.etc.se/nyhet/manga-fosterhemsbarn-nekas-ersattning>

²⁰ Prop. 2011/12:160, s. 21.

Martin Börjeson, docent, Universitetslektor i socialt arbete, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet

Ninni Carlsson, fil dr, universitetslektor, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Lena Cederlund, Universitetsadjunkt, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Christina Christoffersen, f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Göran Collste, professor i tillämpad etik, Centrum för tillämpad etik, Linköpings universitet

Lii Drobus, socionom, f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Elisabeth Engberg, fil dr, Centrum för befolkningsstudier, Umeå universitet

Felipe Estrada, professor i Kriminologi, Stockholms Universitet

Emma Foberg, f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Sabine Gruber, lektor, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet

Lars H Gustafsson, barnläkare och docent i socialmedicin samt f.d. expert i Upprättelseutredningen

Sven Hessle, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Anders Hjern, professor, CHESS, Karolinska institutet/Stockholms universitet

Ingrid Höjer, professor, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Staffan Janson, professor, Folkhälsovetenskap, Karlstads universitet

Göran Johansson, särskild utredare i Vanvårdsutredningen

Björn Johnson, docent, Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola

Liz Kella, fil dr, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola

Stefan Kling, skolöverläkare, Malmö stad

Roger Klinth, docent, Tema Genus, prefekt, Institutionen för Tema, Linköpings universitet

Lennart Koskinen, biskop emeritus samt f.d. expert i Upprättelseutredningen

Marie Köhler, barnläkare, doktorand, Medicinska fakulteten, Lunds Universitet.

Dagmar Lagerberg, docent i samhällsmedicinsk forskning om barn, Institutionen för kvinnors och barns hälsa, Uppsala universitet

Hélène Lagerlöf, fil dr, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Linda Lane, fil dr, universitetslektor, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Barbro Lenneer Axelson, universitetslektor i psykologi, Socialt Arbete, Göteborgs Universitet

Claes Levin, fil dr, fd universitetslektor, Socialhögskolan, Lunds Universitet

Judith Lind, lektor, Tema Barn, Linköpings universitet

Marie Lindstedt Cronberg, docent, studierektor, Historiska institutionen, Lunds universitet

Tommy Lundström, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Véronique Lönnerblad, generalsekreterare UNICEF Sverige

Renate Minas, docent, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Ann Nehlin, fil dr, Historiska institutionen, Stockholms Universitet

Monica Nordenfors, fil dr, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Lennart Nygren, professor, Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet

Anders Nyman, leg psykolog/psykoterapeut samt f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Lars B Ohlson, lektor, Socialhögskolan, Lunds universitet

Jeanette Olsson, doktorand, Institutionen för Socialt arbete, Göteborgs universitet

Karin Osvaldsson Cromdal, lektor, Tema Barn, Linköpings universitet

David Pålsson, doktorand, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Jonas Qvarsebo, lektor i utbildningsvetenskap, Malmö Högskola

Margaretha Regnér, universitetslektor, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Maija Runcis, docent i historia, Historiska institutionen, Stockholms universitet

Marie Sallnäs, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen

Tapio Salonen, professor i socialt arbete, Malmö högskola

Göran Sandell, fil dr, leg. psykoterapeut, programansvarig, Psykoterapeutprogram med inriktning familj, Göteborgs Universitet

Bengt Sandin, professor, Tema Barn, Linköpings universitet

Johanna Schiratzki, JD professor i välfärdsrätt, Ersta Sköndal högskola

Susanne Severinsson, fil dr, lektor i socialt arbete, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet

Mats Sjöberg, docent, Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet

Yvonne Sjöblom, docent i socialt arbete, Stockholms Universitet och Gävle högskola

Annemi Skerfving, doktorand vid Institutionen för Socialt arbete, Stockholm samt

Projektledare vid Centrum för psykiatricforskning, Karolinska Institutet/Stockholms läns landsting

Viktoria Skoog, fil dr i socialt arbete, FoU Västernorrland

Johanna Sköld, fil dr, Tema Barn, Linköpings universitet samt f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Haluk Soydan, PhD, Research Professor & Associate Dean of Research, Director of Hamovitch Center for Science in the Human Services, University of Southern California School of Social Work

Maria Sundkvist, docent, Tema barn, utbildningsledare, Hälsouniversitet i Linköping

Sune Sunesson, professor, Socialhögskolan, Lunds universitet

Carl Göran Svedin, professor i Barn- och ungdomspsykiatri med särskild inriktning på fysisk barnmisshandel och sexuella övergrepp, Hälsouniversitetet i Linköping

Bengt Svensson, professor i socialt arbete, Malmö högskola

Marta Szebehely, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Ingrid Söderlind, docent, Institutionen för samhälls-och välfärdsstudier, Linköpings universitet samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen

Ingela Thalén, ordförande i stiftelsen Allmänna barnhuset, f.d. socialminister

Rikard Tordön, psykolog, Nationell samordnare SkolFam, Linköping

Nina Tryggvason, universitetsadjunkt i Socialt arbete på Högskolan Väst och doktorand i Socialt Arbete vid Göteborgs Universitet

Lars Trägårdh, professor i historia, Institutionen för socialvetenskap, Ersta Sköndal högskola

Bo Vinnerljung, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen

Stefan Wiklund, docent, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Björn Wrangsjö, docent i barn- och ungdomspsykiatri, Kvinnor och barns hälsa, Karolinska institutet samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen

Karin Zetterqvist Nelson, professor, Tema Barn, Linköpings universitet

Per-Erik Åström, f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen

Francesca Östberg, fil dr, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet

Carolina Överlien, fil dr, Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS), Oslo, samt f.d. expert i Vanvårdsutredningen